

Stanko Piplović

Solin u vrijeme Prvoga svjetskog rata

Stanko Piplović
HR, 21000 Split
Kaštelanska 2

Na osnovi vijesti iz tadašnjega dnevnog tiska i arhivske dokumentacije prikazuje se i raščlanjuje odraz dramatičnih svjetskih zbivanja na malu patrijarhalnu seosku sredinu. U velikoj pomutnji i nedostatku pravih informacija o stvarnim događajima koji su ih iznenada zahvatili, obični se ljudi pokušavaju prilagoditi naglim i temeljitim promjenama u svakodnevnom životu.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, Solin, svakodnevni život, javni radovi, melioracija, istraživanje spomenika

UDK: 930.85(497.5 Solin)“1914/1918“

Pregledni članak
Primljeno: 13. svibnja 2015.

STANJE PRED RAT

Početak 20. stoljeća zaoštrile su velike suprotnosti među velesilama u nastojanju ostvarivanja političkih i gospodarskih ciljeva. Posebna napetost vladala je između Austro-Ugarske i Kraljevine Srbije. Stanje na Balkanu odražavalo se i na Dalmaciju koja je u to vrijeme pokrajina u okviru Habsburške Monarhije. I Solin je proživljavao teške godine. Početkom 20. stoljeća to je selo u kotaru i političkoj općini Split. Brojio je oko 1700 stanovnika. Nije imao javnih ustanova osim osnovne škole.¹

U napetosti, koja je vladala prije kataklizme, austrijske službe sigurnosti progonile su nepoćudne osobe. Dalmatinski namjesnik grof Marius Attems obilazio je u ožujku 1914. Dalmaciju kako bi doznao raspoloženje stanovnika. Bio je i u Solinu. Došao je u pratnji kotarskoga poglavara Splita Stefana Szilve de Szilvasa i državnih dužnosnika Horovica, dr. Vipauca i Vizina. Dočekalo ga je mnoštvo svijeta na čelu sa župnikom Nikom Petrićem. Prisustvovali su i splitski načelnik Vinko Katalinić i ing. Petar Senjanović. Pregledali su nacрте vodovoda od Solina do Trogira. Poslijepodne gost je prosljedio u Kaštel Sućurac pa do Trogira te se jahtom vratio u Zadar.²

Prilike su bile napete, počeli su izgredi. Tako je 22. travnja 1914. u Solinu uhićen neki Prodanović iz Bihaća zbog

uvrede cara Frane Josipa Prvoga i priveden je u splitsku sudsku tamnicu.³

U lipnju 1914. uputio se nadvojvoda Franz Ferdinand sa suprugom Sophijom u Bosnu na vojne vježbe koje su se održavale kod Pazarića. Stigao je u Trst i odatle je bojnim brodom Viribus unitis doplovio 25. lipnja do ušća rijeke Neretve. Tu su ga dočekali dalmatinski namjesnik Marius Attems i zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine general Oskar Potiorek. Prekrkali su se u jahtu Dalmat do Metkovića gdje ih je pozdravilo mnoštvo naroda. Prosljedili su preko Mostara za Sarajevo gdje je na njih 28. lipnja izvršen atentat. U Dalmaciji je ta vijest izazvala u narodu protusrpsko raspoloženje.

POČETAK RATA

Austro-ugarski veleposlanik predao je 23. srpnja kraljevskoj vladi u Beogradu notu u vezi istrage o ubojstvu. Nakon dogovora, koji nije zadovoljio Austro-Ugarsku, objavljen je 28. srpnja rat Srbiji.⁴ Istoga dana u Splitu plakatima su objavljene iznimne mjere. U oružani sukob postupno su se uključile mnoge države na objema stranama. Izbio je Prvi svjetski rat. Centralne sile su u početku bile nadmoćne, osim na moru.

1 Svačić, hrvatski ilustrovani koledar, Zadar 1910, str. 113.

2 Putovanje namjesnika, NJ, 3. 3. 1914, str. 1.

3 Uapšen, NJ, 23. 4. 1914, str. 1.

4 Demarš Austro-Ugarske Srbiji, NJ, 24. 7. 1913, str. 1; Rat Austro-Ugarske Srbiji, NJ, 29. 7. 1914, str. 1.

Vlasti u Bosni, Hrvatskoj i Dalmaciji odmah su poduzele oštre mjere protiv svih osoba, posebno političara, koji su bili jugoslavenski orijentirani, simpatizera Srba i njihovih pomagača. Počinju uhićenja i cenzura javnih glasila. Tako je bilo i u Solinu gdje je uhićen Savo Beslamović, crjevar iz Bosne, zbog nepoćudnih iskaza o atentatu, a neki Katić je odveden u splitski zatvor. Tužen je zbog nekoliko riječi napisanih na vratima jedne kuće.⁵ U to vrijeme, zbog izražavanja stavova o atentatu, u splitskom zatvoru bilo je već 26 osoba iz cijeloga okružja, a od toga 18 iz grada i bliže okolice. Iz Solina je bio Savo Pavašević koji je priveden i optužen, ali je kasnije pušten na slobodu. U Solinu je 4. kolovoza uhićen neki mladić iz Kaštela koji je navodno htio presjeći telegrafsku žicu.⁶

Uvedene su mjere osiguranja važnih objekata. Vojnici su čuvali željezničku prugu od Splita do Sinja. Svi članovi pravaškoga Sokola u Solinu dobrovoljno su se prijavili za čuvanje putova, prilaza, željezničke pruge i obavljanje ostalih poslova obrane. Održano je i veliko slavlje na kojem je župnik don Niko Petrić držao vatreni govor.⁷

Narod, a osobito Crkva, bili su na strani Austro-Ugarske. Očekivalo se da će rat brzo završiti. Po čitavoj pokrajini zavladao je uzbuđenje, svakodnevno su se održavala bogoslužja. U Solinu je 16. kolovoza održana zavjetna procesija i misa za pobjedu austrijskoga oružja i zdravlje vojnika. U ophodu s Gospinim kipom sudjelovalo je više od 1500 ljudi. Kretalo se iz središta Solina pa sve do Svetoga Kaja gdje je bila misa. Nakon toga narod se vratio natrag preko Starina pjevajući Velike litanije i moleći Marijinu kronicu. U takvom stanju ljudi su se počeli organizirati i međusobno pomagati. Dobrotvornim radom posebno se istaklo društvo Crvenoga križa. I u Solinu je uspostavljen njegov posebni odbor. Ubrzo se prikupilo oko 700 kruna za oskudne i samohrane. Žene su se prijavljivale kao bolničarke za slučaj potrebe, a preko 120 dobrovoljaca javilo se za službu osiguranja u mjestu.⁸

SVAKODNEVICA

Godina 1914.

U Solinu je postojalo društvo Hrvatskoga sokola, ali nije imalo prostorija prikladnih za djelovanje. Stoga je još pred rat uprava odlučila graditi dom za svoje potrebe.

Položaj je određen do Gašpićeve kavane kod mosta, uz državnu cestu prema Sinju. Napravljen je nacrt i učinjeni uvidi na licu mjesta. Uresno povjerenstvo dalo je samo neke manje primjedbe, susjed Ivan Gašpić pok. Mate nije imao ništa protiv gradnje, a seoski glavar izjavio je da novogradnja nije štetna interesima mjesta. Međutim don Frane Bulić Bulić oštro se suprotstavio bilo kakvoj gradnji na tom položaju jer je zgrada predviđena na bedemu stare Salone. Osim toga smatrao je da se tom gradnjom kvari ambijent, a u prilog tome govori i podatak da je na obližnjem Gospinu otoku pred dvije godine zabranjena gradnja župničke kuće. On se pozivao i na stav Općine iz godine 1912. koja je tada bila spremna zabraniti svaku gradnju u prostoru antičke Salone. Bulić se pribojavao da će to biti poticaj mještanima da se u većem broju spuštaju iz svojih zaselaka u centar, a njihove bi novogradnje prekrile mjesta važna za arheološka istraživanja. Ipak na osnovu provedene procedure i prihvaćanja postavljenih uvjeta Općinsko upraviteljstvo Splita zaključilo je da se gradnja ne protive estetski ni tehnički razlozi te je 11. lipnja 1914. izdalo odobrenje za gradnju.⁹ Počelo se s radovima i napravljeni su temeljni zidovi, a onda se stalo zbog izbijanja rata. Društvo je prestalo raditi, a materijal pripremljen za gradnju je raznesen. Tek završetkom rata je obnovljeno, a zgrada je završena 1931.

Sajam na Malu Gospu godine 1914. bio je zbog izuzetnih prilika jako slab. Tijekom jutra pohodilo ga je malo svijeta, a poslijepodne nešto više. Gostioničari su slabo pazarili.¹⁰

Prigodom careva imendana, 4. listopada, poslije jutarnje mise u svim glavnim crkvama Austro-Ugarske izloženo je Sveto Otajstvo radi klanjanja i zazivanja Božjega blagoslova za cara i njegovu vojsku. Tome se priključila i dijezezijska uprava u Splitu i odredila da se klanjanje obavi i u Solinu.¹¹

Početak rata proglašena je opća mobilizacija. Na bojišnici je bilo žrtava i iz Solina. U jesen 1914. ranjen je Josip Mikšala koji je služio u 29. regimenti i otpremljen je u Beč na liječenje. Također je ozlijeđen i Stipe Kavga. Poginuo je Nikola Jajić, radnik pri željezničkom ravnateljstvu u Herceg Novom, rođen u Solinu, a također i Mate Pandža,

5 Uhapšeni, NJ, 7. 7. 1914, str. 2; Uhapšen u Solinu, NJ, 11. 7. 1914, str. 2.

6 Istraga, NJ, 18. 7. 1914, str. 2; Uhapšen je jučer u Solinu, NJ, 5. 8. 1914, str. 2.

7 Željezničku prugu, NJ, 30. 7. 1914, str. 2; Solinski dobrovoljci, NJ, 4. 8. 1914, str. 2; Uhapšen je jučer u Solinu, NJ, 5. 8. 1914, str. 2.

8 Domaće vijesti, Dan, 18. 8. 1914, str. 2.

9 Arhiv Arheološkoga muzeja u Splitu (dalje: AMS, arhiv), 1914, br. 131, dopis Općinskoga upraviteljstva upravi Hrvatskoga sokola od 11. lipnja i Bulićev dopis Općinskom upraviteljstvu od 23. lipnja.

10 Sajam, NJ, 9. 9. 1914, str. 2.

11 Previšnji imendan, NJ, 2. 10. 1914, str. 2.

Slika 1

Solinški dobrovoljni ustanici za vrijeme Prvoga svjetskog rata (M. Matijević – M. Domazet 2006, str. 65)

pješak 7. kompanije, rođen u Solinu 1880. Zsigurno ih je bilo više, ali su službeni izvještaji nepotpuni i objavljivani sa zakašnjenjem.¹²

Poduzete su i neke mjere evakuacije. Dana 4. kolovoza 1914. dva vlaka dovezla su u Split veliki broj radnika – njemačkih podanika – iz Šibenika, rudokopa Siverića te tvornica u Kaštel Sućurcu i Solinu. Odatle su prosljedili u domovinu. Riječ je o vojnim obveznicima koji su regrutirani.¹³

Dalmatinski namjesnik grof Marius Attems obilazio je u to vrijeme pokrajinu. Na putu za Trogir i Šibenik navratio je 2. studenoga 1914. u Solin. Dočekali su ga i ispratili mještani na čelu sa župnikom Petrićem. Obećao je da će se pobrinuti da Solin bude opskrbljen hranom.¹⁴ Nestašica namirnica već se počela osjećati. Posebno je nedostajalo brašna, kukuruza i riže.

Crkvene prilike bile su složene. U ranijim vremenima Vranjic i Solin bili su jedna župa. Zbog razmirica su se 1911. odvojili. Prvim stalnim župnikom u Solinu imenovan je

don Niko Petrić. Ustoličenje je bilo 29. srpnja 1914. Općina je zbog njegova imenovanja uputila prigovor poglavarstvu i biskupa dr. Gjivoju.¹⁵ Godine 1917. privremeno ga je naslijedio don Niko Mimica, a zatim u kraćim razdobljima do konca rata župom su upravljali don Vicko Fulgosi i don Ante Petak.¹⁶

Godina 1915.

I dalje se provodila mobilizacija. Početkom 1915. više od 300 Solinjana bilo je u vojsci i među goničima konja, a oko 200 je sudjelovalo u vatrenim okršajima više puta. Desetak ih je bilo ranjeno, i to lakše, kako su sami javljali svojim kućama. Pisma vojnika s bojišta počela su češće pristizati u Solin. U njima se izražavalo oduševljenje i sigurnost u konačnu pobjedu, ali valja imati na umu da je to bio odraz stroge cenzure.¹⁷ Narod je suosjećao s mobiliziranim mladićima. U mjestima kojima su prolazili na bojište srdačno su dočekivani. Tako je bilo i 16. lipnja 1915. kada su vojni pučki ustanici prolazili Solinom. Među njima

12 Poginuli, ranjeni i bolesni, NJ, 13. 10. 1914, str. 2; Poginuli, ranjeni i bolesni, NJ, 14. 12. 1914, str. 2; Poginuli i zarobljeni dalmatinski vojnici, Pučki list 21-22, 1914, str. 158.

13 Njemački pozvanici na prolazu, Dan, 5. 8. 1914, str. 2.

14 U Solinu, NJ, 3. 11. 1914, str. 2.

15 Stalni župnik u Solinu, NJ, 11. 7. 1914, str. 2.

16 M. Matijević – M. Domazet 2006, str. 44.

17 Iz Solina, NJ, 28. 1. 1915, str. 2; Stižu pisma, NJ, 9. 1. 1915, str. 2.

je bio velik broj Splićana.¹⁸ Kako su mladići regrutirani u vojsku i odvedeni na ratišta, nedostajalo je sposobnih ljudi za obradu zemlje. Stoga se solinsko Školsko vijeće obratilo vlastima u Splitu za dozvolu da se nastava u školi održava samo kroz jutro kako bi učenici mogli poslijepodne pomagati u obiteljskim poljima.¹⁹

U ratnim prilikama i nestašici morala se posebno posvetiti pozornost higijenskim uvjetima zbog mogućnosti pojave zaraznih bolesti. Solinjani su proizvodili veće količine mlijeka i prodavali ga uglavnom u Splitu. Kako su posude za mlijeko bile stare, Sućuranima i Solinjanima je javljeno da moraju nabaviti nove, higijenske. U mjestu se planiralo osnovati mljekarsku zadrugu. Jedan od razloga, kako navodi todobni tisak, je smrtnost među djecom i to najviše u obiteljima mljekarica. One su rano ustajale, a djeca su ostajala sama te su se slabo hranila, uglavnom voćem. Smatralo se da je to jedan od uzroka što su se razbolijevala. Zadruga bi mljekarice oslobodila obveze da svako jutro idu u grad prodati mlijeko i time bi smanjile gubitak vremena. Pa i za građanstvo bi bilo bolje jer bi bili sigurniji u čistoću posuda.²⁰

Lokalne novine su pisale kako su u Solinu u ožujku 1915. otkrivena tri slučaja trbušnoga tifusa. Međutim pokazalo se da je to u obližnjem Sućurcu. Čak je dojavljeno kako je u Solinu javno zdravlje izvrsno. Navedeno je i to da se u samo tri mjeseca te godine rodilo 50 djece, a umrlo 10 ljudi te da se tako velik broj prinova ne pamti.²¹

Među dnevnim događajima u 1915. zabilježeno je da su na dan sv. Kaja, 22. travnja, gostionice bile prazne, ali je zato crkva bila prepuna pobožnoga svijeta. Povrće je dobro urodilo toga proljeća. Na bobu se mnogo zarađivalo pa su neke žene utržile i po 10 kruna dnevno.²² Za sajam na Malu Gospu gostioničari su se pobrinuli ispuniti prohtjeve svojih gostiju, ali je posjetitelja bilo manje nego prošlih godina. Cijene domaćih životinja bile su dosta visoke. Pretjerivalo se i u drugim cijenama. Tako se bočica pasarete, popularnoga bezalkoholnog pića, naplaćivala 36 para. Stoga je nadzornik Meštrov odredio da se spusti na 30 para jer se u Splitu prodavala za 18 para. Cijenu bijele kave snizio je s 52 pare na 40 para.²³ Stanje opisuju

događaj od 7. studenoga. U Solinu su se prodavala jaja skuplje od određene cijene, a kupovali su ih splitski gostioničari. U tome poslu ih je zatekao nadzornik općinskoga redarstva Meštrov. Zaplijenio je prodavačima robu, a novac onima koji su je kupovali.²⁴

Tvornica cementa u Majdanu nije prekidala proizvodnju. Njome je upravljao vojni časnik, a uvjeti su bili dosta teški, naročito pred kraj rata. Cement se iz pogona prevezio električnom industrijskom željeznicom do morskoga pristaništa u Vranjicu gdje se krcao u parobrode. Početkom svibnja dogodila se nesreća. Vlakovi, koji su vozili u suprotnim pravcima, sudarili su se na pruzi. Jedan radnik je teško ranjen.²⁵ Tvornica u Sv. Kaju, koja je zapošljavala oko 300 radnika, prestala je s radom.

Rat se ipak sve više osjećao. Kroz Solin su u lipnju prolazio veći broj novaka pučkih ustanika. Mještani su ih lijepo dočekivali i gostili. Dana 11. lipnja za vrijeme odmora pohrlili su u crkvu gdje im je župnik don Niko Petrić održao patriotski govor. Slično je bilo i sljedećih dana.²⁶

Dalmaciju su u to vrijeme obilazili visoki državni dužnosnici. U kolovozu je stigao poglavar Bosne i Hercegovine general pješaštva Stjepan Sarkotić, zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine i vojni zapovjednik tih zemalja i Dalmacije. Iz Dubrovnika je preko Makarske prosljedio za Split gdje su ga 12. kolovoza dočekali vojni zapovjednik Cullot, časnici, predstavnici vlasti te poglavar Szilva, biskup dr. Gjivoje, općinski upravitelj Frane Madirazza i drugi dužnosnici. Zatim je automobilom prosljedio u Solin. Koncem listopada doputovao je zajednički ministar za Bosnu i Hercegovinu i vrhovni zapovjednik dr. Ernest Körber. I on je bio u Splitu i posjetio Solin. Lijepo je dočekan i ispraćen, a pozdravila su ga i školska djeca. Don Niko Petrić obratio mu se kratkom dobrodošlicom. Mjesto je bilo okićeno. Podignut je i mali slavoluk na putu do Stari-na koje je gost razgledao.²⁷

Godina 1916.

U veljači 1916. uhićen je Ivo Gašpić zbog sumnje u krađu počinjenu u restoranu Royal. Redarstvo je ustvrdilo da je Gašpić odnio samo jednu kokoš, ali da je po gradu prije

18 *U Solinu*, NJ, 17. 6. 1915, str. 2.

19 *U Solinu*, NJ, 12. 3. 1914, str. 2.

20 *Nove posude*, NJ, 28. 1. 1915, str. 2; *Mljekarice*, NJ, 18. 9. 1915, str. 2.

21 *Tifus u Solinu*, NJ, 30. 3. 1915, str. 2.

22 *Iz Solina*, NJ, 8. 5. 1915, str. 2.

23 *U Solinu*, NJ, 7. 9. 1915, str. 2; *U Solinu*, NJ, 9. 9. 1915, str. 2; *U Solinu*, NJ, 10. 9. 1915, str. 2.

24 *U Solinu*, NJ, 9. 9. 1915, str. 2.

25 *Iz Solina*, NJ, 8. 5. 1915, str. 3.

26 *U Solinu*, NJ, 11. 6. 1915, str. 2; *U Solinu*, NJ, 17. 6. 1915, str. 2.

27 *Nj. P. gosp. Sarkotić*, NJ, 13. 8. 1915, str. 2; *U Solinu*, NJ, 1. 11. 1915, str. 2.

i poslije toga prodavao više kokoši. To je bio u ono vrijeme važan događaj u mjestu i privukao je veliku pozornost.²⁸

U Solinu je još 1899. osnovana Seoska blagajna koja je seljacima posuđivala novac uz male kamate i tako ih štiti- la od lihvara. Godine 1915. imala je velik promet, više od pola milijuna kruna. Čistoga dobitka je bilo oko 6000 kru- na. Od toga je u ožujku sljedeće godine određeno 2000 kruna za najugroženije siromaha. Odlučeno je da će se u dobrotvorne svrhe izdvojiti i veća svota, dok će se ostalo ostaviti za slučaj potrebe. Blagajna je prodala uz najnižu cijenu 50 hektolitara ulja kupljenog ranije po 3 krune za litru.²⁹

I pored svega poljoprivreda je bila uspješna. Godine 1916. posađeno je 30.000 kg krumpira te se očekivao urod od 300.000 kg, deset puta više. Od toga se mogla zaraditi znatna svota. Međutim vinovu lozu u Dalmaciji zahvati- la je filoksera. Kako bi se pošast zaustavila, Ministarstvo poljodjelstva stavilo je preko kotara i općina seljacima na raspolaganje određenu količinu modre galice i sumpora. U proljeće se filoksera pojavila i u Solinu i nanijela veliku štetu. Borba protiv nje bila je duga i skupa pa su se povr- šine pod vinogradima smanjivale.³⁰

Natalitet je rastao. Ranije je u Solinu umiralo oko 80 ljudi godišnje, najviše djece. Zadnje godine preminulo ih je sedam među kojima ni jedno dijete i ni jedna žena.³¹

Narod je bio pobožan i sudjelovao u crkvenim sve- ćanostima. Procesija na Tijelovo 1916. bila je osobito bo- gata. Ispred Svetoga Otajstva i iza njega stupala su dva odjela vojnika pod zapovjedništvom poručnika Žigića. Sa strane je 12 dobrovoljaca činilo špalir. I mjesni zapovjed- nik natporučnik Karlovac prisustvovao je misi i ophodu. Zauzimanjem nekolicine dobrovoljaca napravljeno je više fotografija kako bi vojnicima ostala lijepa uspome- na. Koncem lipnja u svom drugom pastirskom pohodu u Solinu je bio biskup dr. Antun Gjivoje. Tamo je boravio tri dana. Sa svojim pratiocem ocem Stankom Marušićem pregledao je crkvu, školu, župni stan i potanko zapisao sve o potrebama župe, osobito u pogledu katehizaci- je, uprave crkvenom imovinom i vođenja župnih knjiga. Tada je 182 djece primilo sakrament krizme. U nedjelju 25. lipnja poslijepodne oprostio se od naroda. Pozdravilo

ga je mnoštvo, osobito djeca koja su se tiskala moleći bla- goslov i ljubeći mu prsten. Sljedećega jutra krenuo je put Splita, a u utorak za Trogir.³²

Cement proizveden u Solinu bio je vrlo kvalitetan. Pričalo se da će se njime izgraditi jedan vodovod u Italiji i u tu svrhu potrošiti 100 milijuna lira. Tvornica je dobro poslovala pa je od rada njoj živjelo mnogo domaćega svi- jeta. Planirala se i gradnja druge tvornice, a razmatrala se i mogućnost gradnje tvornice eternita. Međutim težaci u Solinu i Vranjicu nisu htjeli prodavati zemlju bez čvršćih jamstava za opću i javnu korist.³³

Tijekom ljeta u dva navrata buknuła je vatra blizu Sv. Kaja. Uzrok je vjerojatno bio paljenje korova. Dana 3. srp- nja planulo je uz željezničku prugu Split – Perković, u ši- rini od 50 metara prema sjeveru od tračnica, te je vatra došla do usjeva i vinograda. Zsigurno je požar nastao zbog iskre iz vlaka.³⁴

Političke prilike su se zaoštavale pa su u cijeloj po- krajini ukidana nepoćudna talijanska društva. U Splitu su raspušteni Società corale i Circolo di coltura, a u Solinu Società dei bersaglieri.³⁵

Za ratne svrhe su bili potrebni i konji pa ih je vojska popisivala i rekvirirala od seljaka. Arheološki muzej u Spli- tu imao je konja koji je nabavljen koncem 1915. za 600 kruna. Služio pri radovima u Solinu. I Muzeju je upućen poziv da 21. ožujka 1916. pošalje na kvalifikaciju svoga konja. To nije bilo učinjeno pa je dostavljena oštra opo- mena uz prijetnju globom do 200 kruna ili zatvorom do mjesec dana ako se do 28. ožujka ne postupi po zapovi- jedi. Toga dana konj je pregledan pa je ustvrđeno da je zdrav i sposoban. Bulić je na to uputio molbu preko Kotar- skoga poglavarstva s obrazloženjem da je konj državno dobro te da je potreban za radove u Solinu. Tražio je izu- zeće, ali bez uspjeha jer to nije bilo predviđeno zakonom. Nakon toga Zapovjedništvo za obranu obale u Mostaru preko Kotarskoga poglavarstva u Splitu naredilo je da se svi konji i mazge koji su bili upisani u listu oćevidnosti moraju predati vojnom izaslanstvu koje će ih preuzeti u Splitu. Među njima je bio i muzejski konj kojega je trebalo dovesti sa samarom i krmom na splitski pazar na 2. rujna 1916.³⁶ Za potrebe ratne industrije država je organizirala

28 Kokošari, NJ, 17. 2. 1916, str. 2.

29 Iz Solina, NJ, 7. 3. 1916, str. 2.

30 Dijeljenje modre galice i sumpora, NJ, 13. 5. 1916, str. 2; U Solinu, NJ, 9. 3. 1916, str. 2; U Solinu, NJ, 9. 5. 1916, str. 2.

31 Iz Solina, NJ, 7. 6. 1916, str. 2.

32 Iz Solina, NJ, 23. 6. 1916, str. 2; Iz Solina, NJ, 27. 6. 1916, str. 2

33 Iz Solina, NJ, 10. 3. 1916, str. 2; O gradnji fabrike Eternit, NJ, 6. 7. 1916, str. 2.

34 Iz Solina, NJ, 7. 7. 1916, str. 2.

35 Raspuštena društva, NJ, 21. 4. 1916, str. 2.

36 AMS, arhiv, 1916, br. 37, dopis Općinskoga upraviteljstva od 23. ožujka; isto, br. 70, dopis Općinskoga upraviteljstva Arheološkom muzeju od 2. rujna.

skupljanje i rekviriranje metalnih predmeta. Tako su bila oduzeta i zvona crkve Gospe od Otoka. I u ovoj godini bilo je stradalih Solinjana. Među njima je bio Marin Matijević, pješak 2. kumpanije.³⁷

General Sarkotić i grof Attems ponovno su putovali Dalmacijom kako bi ocijenili opće prilike. Bili su u Splitu, Kaštelima, Trogiru, Sinju i Kninu. U subotu 29. rujna došli su u Split. Posjetili su i Solin. Tu su sjajno dočekani. Okupilo se mnoštvo naroda i đaka te predstavnici vlasti. U njihovu čast podignuta su tri slavoluka. Govorio je općinski upravitelj. Zatim je visoke goste pozdravio don Niko Petrić. Zorka Grgić uručila je Sarkotiću veliku kitu cvijeća.³⁸

I u ratu su se slavili mjesni praznici. Sudjelovali su brojni izletnici i seljaci iz cijele okolice. Na Malu Gospu, 8. rujna 1916., došlo je u Solin dosta svijeta, najviše iz Zagore, osobito Sinjske krajine. Poslijepodne su određena tri posebna vlaka za izletnike iz Splita, a na dan Imena Marijina, 12. rujna, također tri vlaka.³⁹

U Solinu se još nije osjećala glad, iako je nedostajalo nekih namirnica. Seoska blagajna je imala više krumpira nego što joj je trebalo. Zbog toga je odlučeno prodati nekoliko vagona. Dana 12. listopada 1916. dovezena je na pazar u Split, gdje je već bila velika oskudica, prva količina. Ali bio je skup, krunu po kilogramu. Idućih dana prodavan je po 84 pare. Don Niko Petrić kao predsjednik Blagajne prodao je mjesnoj pučkoj kuhinji veću količinu krumpira ispod stvarne cijene, po 76 para. U Splitu je bilo dosta poteškoća oko prodaje. Truli krumpir se bacao, a onaj koji je bio »malo pokvaren« davao se za 30-40 para. Birani se nudio po 84, a miješani na vreće po 80 para. Dnevno su se dovozila dvojica do troja kola. Opća ocjena je bila da je krumpir dobar, ali još uvijek preskup. Vlasti nisu ometale prodaju kako bi potakle seljake iz okolice da dovoze krumpir jer se očekivalo da će tako sniziti cijenu. Potrebe Splita su inače bile velike, a kako bi barem nekako ublažila teško stanje solinska Blagajna darovala je invalidima u Splitu vreću graha.⁴⁰

Jedan od većih problema bila je opskrba cijeloga kraja vodom. U studenom 1916. u Splitu je boravio ing. Viktor Procinkiewicz koji se bavio predradnjama za izgradnju vodovoda od Solina preko Kaštela do Trogira. Vršile su se i pripreme za novi vodovod od Solina do Splita. Postojeći

je po toj zamisli trebao služiti za putove i polja. Na oba su radovi trebali početi odmah poslije rata.⁴¹

Bilo je pokušaja da se unaprijedi gospodarstvo. Jedna tvrtka ponudila je u ljeto 1916. Općinskom upraviteljstvu izgradnju tvornice eternita na nasutom zemljištu uz rijeku Jadro. Taj prijedlog je razmotren na sjednici seoskoga zbora Vranjica i Solina i bio je odbijen. Don Frane Bulić također je smatrao da tvornicu ne treba graditi jer bi se industrijskim pogonom narušila slikovitost kraja. Eternit kao materijal za pokrivanje kuća smatrao se neprikladnim sa stajališta očuvanja okoliša.⁴²

Za pokriće velikih izdataka za rat i stabiliziranje financija državi su trebala novčana sredstva. U tu svrhu raspisivali su se svake godine novčani zajmovi od građana. Odaziv je bio dosta dobar. Tijekom 1916. organiziran je u svibnju četvrti, a u studenom na osnovu carske naredbe od 28. lipnja peti zajam. I Solinjani su se priključili očekujući neki profit od kamata. Tako je za drugi zajam te godine, uz ostale, don Niko Petrić upisao 1000 kruna, ing. U. Cohen 300 kruna, a M. Jurić 100 kruna. Uplaćivalo se najčešće kod Prve pučke dalmatinske banke i Podružnice Ljubljanske kreditne banke u Splitu te Podružnice Živnostenske banke u Trstu i drugim novčarskim zavodima. Prikupljanje je trajalo od 20. studenoga do 16. prosinca uz kamatu od 5, 5 posto.⁴³

Godina 1917.

Država i stanovništvo su se iscrpljivali, broj potrebitih je rastao. Oskudica se pokušavala rješavati na razne načine uz opću solidarnost. Tako je 15. travnja 1917. organizirana u Solinu priredba u humanitarne svrhe. Bila je velika svečanost. Došlo je mnogo naroda iz Splita usprkos jakoj jugovini. Ujutro je služena misa na prostranoj livadi pred župnom crkvom Gospe od Otoka. Postavljen je slavoluk s carevom slikom i trobojnicom, a cijeli prostor je okićen. Prisustvovalo je mnogo naroda te vojnici mjesnoga garnizona sa zapovjednikom Nagyem i glazbom. Stigao je i općinski upravitelj dr. Frane Madirazza. Za vrijeme mise propovijedao je don Niko Petrić. Poslijepodne je bila zabava čiji je prihod namijenjen siročadi i udovicama, što je bila glavna svrha skupa. Organizirane su razne igre u kojima je svatko mogao iskazati svoju spretnost. Među

37 *Ranjeni vojnici pješađijske pukovnije br. 37*, SD, 5. 2. 1916, str. 3.

38 *N. P. gen. Stj. Sarkotić u Splitu*, NJ, 31. 7. 1916, str. 2.

39 *U Solinu*, NJ, 7. 9. 1916, str. 2; *U Solinu*, NJ, 11. 9. 1916, str. 2; *Split-Solin*, NJ, 9. 9. 1916, str. 2.

40 *Krompira u Solinu*, NJ, 12. 10. 1916, str. 2; *Iz Solina*, NJ, 13. 10. 1916, str. 2; *Krompiri*, NJ, 14. 10. 1916, str. 2; *O krompiru iz Solina*, NJ, 16. 10. 1916, str. 2; *Krompiri*, NJ, 17. 10. 1916, str. 2; *Blagajna u Solinu*, NJ, 28. 12. 1916, str. 2.

41 *Vodovod Solin – Trogir*, NJ, 16. 11. 1916, str. 2; *Vodovod Split – Solin*, NJ, 17. 11. 1916, str. 2.

42 AMS, arhiv, 1916, br. 80, Bulićev dopis Općinskom upraviteljstvu od 2. srpnja.

43 *V. ratni zajam*, NJ, 16. 12. 1916, str. 2; *V. ratni zajam*, NJ, 29. 12. 1916, str. 2.

njima je bilo natjecanje u plesanju i biranje kraljice ljepote. U ponudi je bilo ribe, gulaša, kobasica i drugih jela uz umjerene cijene. Zabava je dobro uspjela, trajala je do kasno u noć. Veće novčane doprinose dali su časnici obalne kumpanije u Solinu, solinska Blagajna, don Niko Petrić, općinski upravitelj dr. Frane Madirazza, don Frane Bulić, Općina Sinj i apotekar Meneghello iz Solina. Oni su uplatili ukupno 415 kruna.⁴⁴ I tako je pored izvanrednoga stanja i životnih neprilika narod nastojao zaboraviti teškoće, pomoći bližnje i obilježavati stare mjesne svetkovine. Dana 22. travnja iste godine proslavljen je blagdan sv. Kaja svečanom misom.⁴⁵

Kriza u Dalmaciji postajala je sve teža, nedostajalo je namirnica. U Solinu je organizirana prehrana djece iz siromašnih obitelji. O tome je skrbio poseban odbor. Od 17. svibnja, kad je počeo djelovati, do lipnja 1917. nahranjeno je 530 djece. Za to je posebno zaslužan I. Gašpić koji je odboru u svemu pomagao. Stavio je na raspolaganje prostorijske i pribor za jelo te darivao vino i jelo.⁴⁶ U obližnjem Splitu voće i povrće bilo je skupo, ali su cijene u drugim krajevima bile još više. Stoga su nakupci u gradu kupovali robu i preprodavali je drugdje. To se najviše radilo preko Solina.⁴⁷

Pokrajinska uprava se u okviru mogućnosti zalagala za opskrbu pučanstva dodjeljivanjem aprovizacije. U Solinu je posebnu zaslugu imala Seoska blagajna. Njezina glavna skupština održana je 8. svibnja 1917., a nazočio joj je i novoizabrani nadzornik dr. Bandl. Jednoglasno je prihvaćeno izvješće o prošlogodišnjem radu koji je obilježio promet od 1,5 milijuna kruna. Ravnatelj don Niko Petrić htio se odreći dužnosti, ali je zamoljen da i dalje vodi aprovizaciju. Po njegovoj preporuci za predsjednika Nadzornoga odbora jednoglasno je izabran dr. A. Štambuk, a u upravu Mijo Grubić, umirovljeni financijski preglednik. Bandl je tom prilikom iznio više korisnih uputa u pogledu prehrane i obrade polja. Iskazana je i zahvalnost namjesniku Attemsu čija je glavna zasluga bila to što se u mjestu nije osjetila velika bijeda i glad.⁴⁸

Rat se sve nepovoljnije odvijao za Austro-Ugarsku i njezine saveznike. Povećavali su se gubici na bojišnici,

mnogi su Dalmatinci stradali. Tipičan je slučaj mladog Petra Paraća iz Solina. On je bio teško ranjen pa je 8. srpnja 1917. dvaput operiran u garnizonskoj bolnici u Brnu. Izvješća kažu da je trpio velike bolove, ali da je bio vrlo hrabar. Od liječnika je čak tražio da ga operiraju bez naroke, ali to nije uvaženo. Operacije su bile teške i dugo su trajale.⁴⁹

Zbog sve lošijih životnih prilika zdravstveno stanje se pogoršavalo. U Solinu se pojavila dizenterija. Početkom kolovoza u Solinu i Vranjicu zabilježen je jedan slučaj, a u Stobreču dva. Bio je i jedan oboljeli od tifusa. Zdravstveni ured je u takvim prigodama poduzimao hitne sanitarne mjere pa se stanje držalo pod kontrolom.⁵⁰

Splitske novine donosile su 1917. dosta kratkih vijesti o posebnim i neobičnim događajima iz svakodnevnoga života u Solinu. Među istaknutim Solinjanima naveden je Frane Grbić. Bio je više puta poglavar mjesta. Poznat je i u Splitu kao poštenjak i stari narodnjak. Preminuo je početkom rujna 1917. u dubokoj starosti. Pozornost je privukla i jedna nesreća: 5. rujna iste godine neka mljekarica pošla je u zoru u staju. Kako nije imala petroleja u svijeci, pomogla se žigicama. Ali nesrećom upalilo se sijeno. Ona je u strahu izletjela vani zovući upomoć. Dok su susjedi stigli, izgorjela je zgrada, sijeno i krava.

Na sajamu na Malu Gospu ponuda domaćih životinja bila je bogata. Iako su cijene bile visoke prodalo se dosta grla. Najviše su kupovali otočani, a prilično i Šibenčani.⁵¹

Jedna afera u rujnu 1917. potresla malu solinsku zajednicu. Don Niko Petrić napisao je brošuru *Rane u Katoličkoj crkvi* koja je digla mnogo prašine. Zbog iznesenih stavova crkvene vlasti pokreću stegovni postupak. U Beču je bio u audijenciji kod apostolskog nuncija, a čitav predmet upućen je Svetoj Stolici.⁵² Biskup Palunko ga je suspendirao, a Petrić je napustio Katoličku crkvu, oženio se i priključio se starokatolicima.⁵³

U studenom je prenesena i vijest da je u Puli preminuo vojni kurat Ivan Benzon iz Vranjica.⁵⁴

U Solinu je postojala Uzorna mljekara koja je imala i svoje krave. Proizvodila je dobro i jeftino mlijeko. U

44 *Gradski vjesnik*, NJ, 14. 4. 1917, str. 2; *Svečanost i zabava u Solinu*, NJ, 16. 4. 1917, str. 2; *Iz Solina*, NJ, 3. 5. 1917, str. 1.

45 *Gradski vjesnik*, NJ, 21. 4. 1917, str. 2.

46 *Solin*, NJ, 30. 6. 1917, str. 1.

47 *Zelje i povrće*, NJ, 1. 6. 1917, str. 2.

48 *Solin*, NJ, 6. 5. 1917, str. 1.

49 *O stanju Dalmacije*, NJ, 9. 7. 1917, str. 2.

50 *Javno zdravlje*, NJ, 10. 8. 1917, str. 2.

51 *Sajam Male Gospe*, NJ, 10. 9. 1917, str. 2.

52 *Afera solinskog župnika*, NJ, 10. 9. 1917, str. 2.

53 M. Matijević – M. Domazet 2006, str. 44, bilj. 116.

54 *Čitulja*, NJ, 14. 11. 1917, str. 2.

studenom su se razboljele dvije krave pa je privremeno obustavljena isporuka. I taj mali događaj bio je važan u vrijeme nedostatka zdrave hrane.⁵⁵

Godina 1918.

Pred kraj rata prilike su se rapidno pogoršavale. Mnogi su ovisili o hrani iz pučke kuhinje. Tako su u ožujku razdijeljena 3884 obroka uz naplatu od 40 para, a 26 besplatno. Mjesečna doznaka ječma bila je 800 kilograma.⁵⁶

U svibnju 1918. bilo je u Solinu više slučajeva crnih boginja. Pojavile su se nenadano i odjednom. Utvrđeno je devet slučajeva u kućama Pletikosića u Rupotinama. Bolest je prenesena iz kninske okolice kamo je često putovao Duje Pletikosić. Političke i općinske vlasti odmah su intervenirale kako bi se pošast ograničila. Izolirani su bolesni i svi ukućani koji su s njima dolazili u dodir. Od bolesti su umrli sedmogodišnje dijete i Dujina supruga. Cijepljeni su svi stanovnici Solina te svi koji su dolazili u Solin. Poduzete su stroge mjere zaštite, stražarili su žandari i ronda. Bolesnike je liječio dr. Ivić, a cijepljenje se moglo obaviti i kod dr. Nikolića, privremenoga državnog liječnika u Poglavarstvu. Zabranjeno je odnošenje mlijeka iz Solina u Split, a za mlijeko iz Klisa trebalo je od Općine ishoditi posebnu potvrdu.⁵⁷

Boginje su se širile Rupotinama. Zabilježena su četiri nova slučaja tako da ih je bilo ukupno 13. Kotarsko poglavarstvo je naredilo da se obustavi svaki promet sa Solinom. Blokada sela protezala se od Sućurca pravcem prema Golom brdu te sa Sv. Jure do ispod Klisa, zatim dalje uz željezničku prugu do vranjičke uvale. Od željezničke stanice u Sućurcu duž obale strogo je zabranjen svaki promet morem do vranjičke uvale. Državna cesta i ostali putovi u zatvorenom području isključeni su iz prometa. Svaki pokušaj prijelaza zaštićenoga područja odlučeno je spriječiti čak i uporabom oružja.⁵⁸

Stanovnici iz okolice dolazili su u solinske mlinice mljeti žito i kukuruz. Dolazili su iz Lečevice, Kaštel Štafilića, Labina, Konjskoga, Prugova, Dugopolja, Kotlenica, Klisa i Mravinaca. Pošto je zabranjen sav promet Solinom zbog zaraze, narod je bio u velikoj nevolji, ali su vlasti bile vrlo stroge. Razmišljalo se o postavljanju straža duž cesta

kako se narod ne bi miješao. Pošast je ipak jenjavala pa je sredinom lipnja sedmero bolesnika ozdravilo. Trojica su bila još bolesna pa su 14. lipnja preneseni u osamicu uređenu u Solinu. Bilo je još nekoliko slučajeva tako da je početkom srpnja ukupno bilo 17 oboljelih, a umrlo ih je sedmero.⁵⁹ Tome se u kolovozu pridružio i tifus, po jedan slučaj je zabilježen u Klisu i u Solinu.

Tijekom rata nastavila se gradnja Ličke željezničke pruge prema Zagrebu koja je imala veliku vojnu važnost. Sredinom 1918. radilo se na dionici od Knina prema Ogulinu. Izvođač je bila tvrtka Dalmaspoj. Da bi se osigurao cement, feldmaršal Zahradniček posjetio je tvornicu u Majdanu. Kako bi se olakšao prijevoz, odlučeno je graditi željezničku prugu od tvornice i spojiti je s postojećom prugom. Zahradniček je izjavio da će ta veza biti ubrzo izvedena. Pregledao je tvornicu i o njoj se pohvalno izrazio.⁶⁰

I dalje su ljudi iz Splita hrlili na sajam u Solin prigodom Gospinih blagdana iako je rasulo države već bilo posve sigurno. Posjeti su bili masovni pa je 8. rujna i 15. rujna prometovalo po šest dnevnih vlakova u oba smjera i još neki izvanredni.⁶¹

U sve težim prilikama pokušavali su se naći načini za osiguranje prehrane. Društvo Sufid, koje je imalo tvornicu u Velom Ratu kod Omiša, bilo je zainteresirano za zemljište pored rijeke Jadro koje je kanilo obraditi i pretvoriti u poljoprivredno. Ta namjera je dobro primljena tim više što to zemljište, dobiveno nasipanjem močvare uz rijeku, seljani još uvijek nisu pretvorili u vrtove. Oni su i dalje kupovali povrće u Splitu.⁶² Međutim i tu su se javile poteškoće. Tvrtka Sufid tražila od Općine da joj vrati njezine zemlje u Solinu. Općina je odluku prepustila mještanima pa su te čestice ostale neobrađene i dalje su služile za pašnjake.

U Majdanu je 1. rujna 1918. upriličena javna dražba za 100 bala borova i čempresa koje je novi vlasnik odredio za mjesec dana sasjeci i odvesti. Riječ je vjerojatno o nekoj gradnji koju je na tom mjestu izvodila tvornica cementa.⁶³ Pred kraj rata, zbog poraza na bojištima, država se počela raspadati i nastali su neredi. Mladići izbjegavaju vojnu obvezu. Dezerteri se skrivaju po poljima i bježe, a vlasti ih progone.

55 *U uzornoj mlekari*, NJ, 30. 11. 1917, str. 1.

56 *Pučke kuhinje u spljetskom okrugu*, SD, 1. 5. 1918, str. 3.

57 *Boginje u Solinu*, NJ, 17. 5. 1918, str. 1; *Boginje u Solinu*, NJ, 18. 5. 1918, str. 1; *Boginje u Solinu*, NJ, 21. 5. 1918, str. 2; *Boginje u Solinu*, NJ, 23. 5. 1918, str. 2.

58 *Boginje u Solinu*, NJ, 10. 6. 1918, str. 2.

59 *Mlijeko iz Solina*, NJ, 13. 6. 1918, str. 2; *Boginje u Solinu*, NJ, 14. 6. 1918, str. 2.

60 *Željeznička veza Majdan – Knin*, NJ, 19. 6. 1918, str. 1.

61 *Izleti u Solin*, NJ, 7. 9. 1918, str. 2.

62 AMS, arhiv, 1918, br. 19, dopis Muzeja Općini od 14. veljače.

63 *Općinska zemlja u Solinu*, NJ, 24. 8. 1918, str. 1; *Dražba*, NJ, 27. 8. 1918, str. 1.

Nakon rata život se polako normalizirao. Priređivale su se i zabave. Naročito je bio aktivan Jugoslavenski sokol. U kavani Gašpić 27. siječnja 1919. priređena je velika zabava, bila je dobro posjećena tako da svi koji su željeli nisu mogli ući. U prvom dijelu nastupile su sestre Parać, šestogodišnja Kosovka i Nevenka. Deklamirale su pjesme *Jugoslavija* i *Dižimo škole*. U nastavku su diletanti odigrali dramu Srđana Tucića *Povratak*. Posebno su pohvaljene djevojke Jelka i Vinka Gašpić te Karninčić. U subotu 15. veljače također u Gašpićevoj kavani priređen je veliki društveni ples uz lutriju i igru »šaljivi brzovaj«. Nastupila je sokolska glazba. Plesalo se narodno kolo. Sokolske starješine dr. Petrašić i Pavičić iz Splita držali su prigodne govore. Prikupljeno je 3500 kruna za dobrotvorne svrhe.⁶⁴

MAPE SOLINA

Arheološki nalazi u Solinu morali su se tehnički dokumentirati, prvenstveno zbog njihovih publiciranja. U lipnju 1911. Arheološki muzej u Splitu zamolio je Arheološki zavod u Beču da isposluje kako bi se u okviru nove izmjere Dalmacije snimio tloris mjesta s antičkim ostacima. Tijekom 1912. otpočeo je rad na terenu i nastavio se u sljedećoj godini. Državni nadmjernik Gibert Kralj određen je za voditelja. O načinu prikaza starina u planu dogovarao se u više navrata s G. Weberom. Izbijanjem Prvoga svjetskog rata mjerenja su zapinjala i prekidana. Don Frane Bulić zamolio je namjesnika Attemsa da se radovi ubrzaju.

Austrijski arheološki institut u Beču pripremao je 1914. tiskanje prvoga dijela monografije *Forschungen in Salona* koji je napisao arhitekt Williem Gerber, profesor na Visokoj tehničkoj školi u Dresdenu. U njemu je obrađen kompleks gradskih kršćanskih bazilika u sjevernom dijelu Salone. Očekivalo se da će djelo biti gotovo početkom sljedeće godine. Za njegovo dovršenje trebala je nova mapa Solina koju je radio nadmjernik Kralj tijekom 1912. i 1913. s osobitom pozornošću posvećenoj arheološkim lokalitetima. Stoga se preko Arheološkoga muzeja u Splitu posao požurivao pa je Bulić molio namjesnika da se založi da se izmjera dovrši, a to je mogao napraviti jedino Kralj koji je već bio upućen u posao. Postojala je bojazan da bi u očekivanju rata moglo doći do kašnjenja. Stoga

se konzervator obratio neposredno Kralju pa i samom Financijskom ravnateljstvu u Zadru kako bi plan na vrijeme bio dovršen.⁶⁵

Pokrajinsko ravnateljstvo ustvrdilo je da nova mapa ne može biti završena prije travnja 1915. Razlog je bio opsežnost radova i posebne ratne okolnosti pa je poslove mogao voditi samo jedan službenik i mjernik Kralj.⁶⁶

Izmjera je bila obustavljena zbog rata, a nastavljena je koncem 1915. i planirano je da će biti dovršena početkom siječnja 1916. Prilikom izrade plana pojavile su se poteškoće. Prikaz koji je radio nadmjernik Kralj nije bio usklađen s nacrtima starinskih iskopina koje je napravio arhitekt dr. W. Gerber i objavio u djelu *Untersuchungen und Rekonstruktion an altelikihen Kulturbau in*. Kralj nije u svoj crtež mogao uvrstiti groblje solinskih mučenika u Manastirinama kraj Tusculuma i grob mučenika Anastazija u Marusincu. Razlog je to što je ranije dogovoreno s Gerberom i Austrijskim arheološkim zavodom u Beču da će oni nastaviti snimanje ostalih iskopina radi korištenja za druge publikacije. Stoga je bilo potrebno da Kralj dođe u Solin. Međutim Gerber je odmah po izbijanju rata mobiliziran pa nije bilo vjerojatno da će se vratiti u Dalmaciju i nastaviti rad. Stoga je Bulić smatrao kako ne preostaje drugo nego da Kralj nastavi rad koji je započeo Gerber i uvrsti u svoje snimke nove iskopine učinjene od 1913. do 1915. To su bili nalazi sa Zapadne nekropole (tzv. *Hortus Metrodori*), amfiteatra i Pet mostova. To je trebalo učiniti kako bi rad bio potpun.⁶⁷

Kralj je 1916. prenio mjere amfiteatra iz *Bullettina* u mapu, ali one nisu odgovarale stvarnom stanju. Stoga se smatralo da će ponovno trebati premjeriti čitavu građevinu. Dotacija za trigonometrijsko-poligonalno mjerenje za 1916./1917. bila je 1600 kruna. Od toga je koncem 1916. preostalo 248 kruna.⁶⁸

Radovi na trigonometrijsko-poligonalnoj izmjeri nastavljeni su pod Kraljevim vodstvom u svibnju 1916. na osnovu dozvole Generalnoga ravnateljstva zemljarskoga katastra u Beču. Uz Kralja je bio i mjernik Koščina, ali te godine nisu uspjeli dovršiti posao jer se 1915. i 1916. dosta iskapalo, naročito od sredine srpnja uz pomoć ratnih zarobljenika. Ministarstvo je u kolovozu u tu svrhu

64 *Sokolska zabava u Solinu*, ND, 29. 1. 1919, str. 3; *Jug. Sokol u Solinu*, ND, 12. 2. 1919, str. 3; *Sokolski ples u Solinu*, ND, 21. 2. 1919, str. 4.

65 AMS, arhiv, 1914, br. 193, Bulićev dopis Mariusu pl. Attemsu, tajnom savjetniku, namjesniku Dalmacije i predsjedniku Financijskoga ravnateljstva u Zadru od 22. listopada; isto, br. 203, Bulićev dopis Mariusu pl. Attemsu od 5. studenoga; isto, br. 222, Bulićev dopis ravnatelju Austrijskoga arheološkoga instituta od 16. prosinca.

66 AMS, arhiv, 1914, br. 210, dopis namjesnika ravnateljstvu Arheološkoga muzeja u Splitu od 28. studenoga.

67 AMS, arhiv, 1915, br. 131, dopis Ureda očevidnosti Zemljišnoga katastra Sekcije nove izmjere u Zadru Arheološkom muzeju u Splitu od 6. prosinca; isto, br. 131, odgovor ravnatelja Arheološkoga muzeja od 26. prosinca.

68 AMS, arhiv, 1917, br. 26, dopis Namjesništvu od 25. lipnja; isto, br. 166, dopis Pokrajinskom financijskom ravnateljstvu u Zadru od 14. prosinca.

odobrilo 1600 kruna i ovlastilo Namjesništvo da ih upotrijebi. Bulić je iz svojih sredstava podmirivao dotadašnje troškove pa je u kolovozu molio da mu se ta svota doznači, što je ubrzo učinjeno preko Poreznoga ureda u Splitu. Kralj je 1. prosinca 1916. otišao. Za radove u 1917. zatražene su od Namjesništva 284 kruna.⁶⁹

Snimanja su nastavljena 1917. Koncem lipnja Kralj je završio plan do tada izvršenih arheoloških istraživanja i vratio se u Zadar. Iskapanja u Saloni su nastavljena, ali se on nije mogao vratiti jer je bio zaposlen na drugim stranama. Plan je trebalo popuniti novim podacima. Odnosili su se na amfiteatar, najnovija Bulićeva i Eggerova istraživanja u ljeto 1917. na bazilici mučenika u Manastirinama, nadopunjavanje nalazima na lokaciji Pet mostova od 1. prosinca 1916. do 15. travnja 1917. kada su ruski zarobljenici otišli. Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo odredilo je da Kralj nastavi s radom u Solinu od sredine rujna do kraja listopada. Stigao je u Solin tek 8. listopada. Nije mogao završiti posao do kraja mjeseca kako je to bilo planirano jer je bio zaposlen na drugom mjestu. Stoga je odobreno da ostane sve do konca studenoga.⁷⁰

Za dokumentiranje arheoloških nalaza Buliću su trebale geodetske podloge. Stoga je 4. listopada 1917. uputio molbu Generalnom ravnateljstvu zemljarinskog katastra da mu bez naplate dostave nove mape Splita i Solina. To se nije moglo učiniti, ali s obzirom na znanstvene svrhe mogle su se dobiti uz popust. U Arhivu katastarskih mapa u Zadru bilo je na prodaju mapa Solina iz godine 1905. u mjerilu 1:2880 i to 10 cijelih listova i 10 polovica. Jedan primjerak uz popust stajao je 180 kruna. Ali to nisu bile onakve kakve je radio Kralj za arheološke iskopine.⁷¹

Bulić je molio da mu se i u 1918. u Solin pošalje nadmjernik Kralj i to po mogućnosti u svibnju. Trebalo je preciznije snimiti amfiteatar. Procijenjeno je da za to treba dva mjeseca. Kralj je stigao je 14. srpnja. Izmjeru nije bilo moguće dovršiti do sredine rujna, kako je to bilo planirano, već se nastavilo do konca mjeseca. Na ponovne molbe Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo u Zadru produžilo mu je dopust do 10. listopada.⁷² Završio je Prvi svjetski rat pa je posao prekinut.⁷³

PUT KROZ STARINE

Konzervator don Frane Bulić založio se za uređenje seoskoga puta kroz solinske Starine duž unutrašnje strane sjevernoga antičkog bedema od ceste za Sinj do ceste za Trogir. Osnovna mu je namjena bila turistima olakšati pristup Starinama, a put je trebao koristiti i stanovnicima, Općini Split i pokrajini. Postojeći dio od sjeveroistočnoga ugla antičkog grada prema zapadu do potoka Kapljuča proširivan je za kolski promet od 1898. do 1911. Nazvan je Put mira. Zatim je nastavljena gradnja dalje prema zapadu pored amfiteatra i Paraćevih kuća. Ali nedostajala su sredstva. O putu se raspravljalo na seoskim zborovima u Solinu 9. prosinca 1912. i u Vranjicu sljedećega dana. Ministarstvo javnih radova dodijelilo je godine 1913. pomoć od 5000 kruna što nije bilo dovoljno, jer je od te svote trebalo isplatiti oko 3500 kruna za otkup zemljišta. Općinsko upraviteljstvo, Kotarsko poglavarstvo i Zemaljski odbor u Zadru nisu mogli pridonijeti u tu svrhu.

Radi dovršenja i uređenja kolskoga puta kroz solinske ruševine u travnju 1914. izišlo je na teren državno povjerenstvo. Trebalo je od Marina Mikelića pok. Ivana otkupiti već djelomično procijenjeno zemljište. Na južnoj strani jedne čestice stajali su sjeverni obodni zidovi amfiteatra. Kako Bulić nije mogao nabaviti samo dio parcele, kupio je cijelu. Južni dio namjeravao je koristiti za arheološka istraživanja, a sjeverni dio prodati ili dati u zamjenu za drugo zemljište na kojemu je bilo starinskih ostataka. Srednji dio je ostavljen za put.⁷⁴

Iz oskudičnoga fonda dodijeljeno je još 3000 kruna pa su u kolovozu 1914. započeli radovi pod upravom Tehničkoga odjeljenja Kotarskoga poglavarstva. To se dogodilo početkom Prvoga svjetskog rata kada su mlađi muškarci mobilizirani. Time je ipak omogućena zarada siromašnim obiteljima koje su najviše trpjele oskudicu. Ublažavala se donekle bijeda koja je nastala zbog prestanka rada tvornice cementa i vrlo loše jematve. Dnevnice na tim radovima bile su niske, posebno za zidare i za rad u kamenolomima. Radnici su se mijenjali svakoga tjedna kako bi se svima pružila prilika da ponešto zarade.

Međutim nije bilo moguće završiti gradnju odobrenim sredstvima. Za dovršenje dionice od potoka Kapljuča

69 AMS, arhiv, 1916, br. 68, dopis Pokrajinskoga financijskog ravnateljstva od 11. svibnja; isto, br. 119, dopis Namjesništva Arheološkom muzeju u Splitu od 30. kolovoza; isto, br. 129, dopis Namjesništva Poreznom uredu u Splitu od 19. rujna.

70 AMS, arhiv, 1917, br. 88, prepiska Muzeja s Financijskim ravnateljstvom u Zadru.

71 AMS, arhiv, 1918, br. 131, dopis Pokrajinskoga financijskog ravnateljstva Arheološkom muzeju u Splitu od 24. siječnja.

72 AMS, arhiv, 1918, br. 59, Bulićev dopis Financijskom ravnateljstvu od 17. svibnja.

73 AMS, arhiv, 1917, br. 88, dopis Pokrajinskoga financijskog ravnateljstva Arheološkom muzeju od 19. lipnja. Uz ostalo Kralj je godine 1912. izradio tlocrte teatra i Gradine, planove područja Velikih terma i sjeveroistočnoga dijela Salone, godine 1916. plan Marusinca, a 1918. lokaliteta Pet mostova. Vidi S. Piplović 1998, str. 395.

74 AMS, arhiv, 1914, br. 76, Bulićev dopis Kotarskom poglavarstvu od 10. travnja.

do amfiteatra trebalo je još 2800 kruna. U tim okolnostima inženjer Tehničkoga odsjeka Radoš obavijestio je 3. prosinca 1914. da je novac potrošen i da će se radovi morati obustaviti. To je značilo ostaviti put nedovršenim, a došla je u pitanje isplata radnika pa se Bulić zauzeo oko nastavka. Obratio se grofu Attems u naglasivši da bi uređenje puta bilo od velike koristi stanovnicima, a povećao bi se broj stranaca koji bi obilazili ruševine Salone.

Srećom, kod Kotarskoga poglavarstva Splita je bilo osigurano 20.000 kruna za izgradnju putova. Poglavar Szilva bio je spreman od toga izdvojiti traženu svotu ako bi to odobrilo Namjesništvo.⁷⁵ To je i postignuto. Na kraju, 15. prosinca 1914. ovlašteno je Poglavarstvo da iz državnih oskudičnih sredstava, koja su mu doznačena te godine, izdvoji 2800 kruna za dovršetak puta. Ta je svota namirena iz dodatno dodijeljenih namjesničkih oskudičnih sredstava.⁷⁶ Tako je gradnja ipak nastavljena. Do odvojka prema crkvi sv. Nikole, sjeverno od amfiteatra, put je stajao 10.459 kruna.⁷⁷

Krajnji dio postojećega puta vodio je preko sjeverozapadnoga i zapadnoga dijela rimskoga amfiteatra, sjekao ostatke njegova gledališta i perimetralni zid sa zapadnim vratima antičke Salone. Stoga se nije proširivalo postojeći put, već je na tom mjestu određena potpuno nova trasa. Trebalo ju je odmaknuti od amfiteatra kako bi se taj spomenik mogao detaljnije istražiti. Ta dionica, nazvana Put rata, izgrađena je 1914. i početkom 1915.

Put se produživao kroz Paraćeve kuće, ali se tamo nije mogao proširiti ni urediti jer je prolazio između zgrada i vinograda koji nisu predviđeni za razvlaštenje. Stoga je trebalo uspostaviti javni promet drugom trasom, zapadnijom. Da bi se to sprovelo, nužno je bilo otkupiti vinograde nasljednika pok. Josipa Čerine nastanjenih u Splitu, braće Stipana i Grga Paraća pok. Petra iz Solina, vinograd Matije i Jele pok. Joze Paraća, Martina Mikelića pok. Ivana, Ivke žene Jakova Vukšića, baštinika pok. Josipa Čerine i baštinika pok. Vicka Paraća. Svi su ti vinogradi uglavnom propali od žilozdere.⁷⁸

U svibnju 1915. zapadna dionica puta kroz Starine u dužini od 476 metara već je bila završena. Planimetrijski snimak napravio je Milivoj Dobrić, privatni mjernik iz

Splita. Trebalo je još postaviti kolobrane uz rub pa se mogao predati javnom prometu. Međutim postavilo se pitanje održavanja cijeloga puta dugog 1,5 km. Predloženo je da to preuzme Općina Split. Stoga je Bulić zamolio Kotarsko poglavarstvo da predloži višim vlastima da se put proglasi državnim jer je spajao i skraćivao vezu od ceste za Sinj do one za Trogir.⁷⁹

U svibnju 1915. i zapadna dionica puta, nazvana Put rata, bila je završena, osim nekih kolobrana, pa se mogla predati javnom prometu. Općinski odlomak Solin nije pridonio za razvlaštenje zemljišta kroz koja je put prošao i za njegovu gradnju. Dužnost održavanja ipak je 15. lipnja 1915. prihvatila Općina Split.⁸⁰ Put se nije održavao pa je već koncem 1916. bio u trošnom stanju unatoč tome što njime nije prolazio velik promet jer narod nije imao kola. Na dijelu od mosta na potoku Kapljuču do Paraćevih kuća kiše su isprale tucanik, a rubovi su obrasli travom.⁸¹ U svibnju 1915. nastavljeni su radovi na amfiteatru i trajali su sve do konca 1916. Često su prekidani zbog nedostatka kola za prijevoz materijala i radnika koji su mobilizirani u vojsku. I 1917. nešto se istraživalo. Tlocrt ostataka napravio je Kralj.

Tijekom radova uvidjela se potreba da se put na više mjesta, posebno tamo gdje bedemi zakreću od istoka prema jugu i gdje je dosta uzak, treba osigurati rubnim kolobranima. Za to nije bilo sredstava, ali je tehnička služba Kotarskoga poglavarstva, koja je upravljala radovima, ostvarila uštede. Time su osigurana 174 kamena kolobrana i to od mosta na potoku Kapljuču do početka aleje prema zgradi Tusculuma. Svaki kolobran, uključujući vađenje u kamenolomu, klesarsku obradu i ugradnju, stajao je 5 kruna. To je bila umjerena cijena za koju je radio majstor Ivan Gašpić. Međutim on je u više navrata prekidao posao pa su se radovi protegli i kroz 1916.⁸² Ostao je problem Puta mira od aleje na istok do Sinjske ceste. Trebalo ga je na tom dijelu bolje urediti i osigurati kolobranima jer je izrađen u nasipu. Ta dionica je bila duga 700 m pa je, uz međusobni razmak od 3 m, bilo nužno 210 kamenih kolobrana. Majstori nisu bili spremni raditi po ranije dogovorenoj niskoj cijeni već su tražili da se poveća na 8,30 kruna pa je po predračunu trošak iznosio 1700 kruna. Osim toga

75 AMS, arhiv, 1914, br. 209, dopisi konzervatora namjesniku od 25. studenoga i 3. prosinca.

76 AMS, arhiv, 1914, br. 224, dopis Dalmatinskoga namjesništva Kotarskom poglavarstvu u Splitu od 15. prosinca.

77 F. Bulić 1916e, str. 50; AMS, arhiv, 1915, br. 3, dopis Općinskoga upraviteljstva Arheološkom muzeju od 5. siječnja.

78 AMS, arhiv, 1915, br. 4, Bulićev dopis Općinskom upraviteljstvu i Kotarskom poglavarstvu u Splitu od 16. siječnja.

79 AMS, arhiv, 1914, br. 61, Bulićev dopis Općinskom upraviteljstvu od 23. svibnja; isto br. 224, dopis Dalmatinskoga namjesništva Kotarskom poglavarstvu u Splitu od 15. prosinca; isto, br. 230, Bulićev dopis Općinskom upraviteljstvu od 20. prosinca.

80 AMS, arhiv, 1915, br. 70, Zaključak Općinskoga upraviteljstva od 12. lipnja.

81 AMS, arhiv, 1916, br. 158, Bulićev dopis Općinskom upraviteljstvu od 20. studenoga.

82 AMS, arhiv, 1916, br. 142, dopisi Gašpiću od 8. svibnja i 13. srpnja.

put je sagrađen od sitnoga materijala pa mu se rubno kamenje odvajalo i padalo u vinograde te ga je trebalo učvrstiti većim blokovima. Time bi troškovi narasli za oko 1300 kruna. Stoga je Bulić zamolio namjesnika Attemsa da se dodijele ta sredstva. Obrazložio je da se radi o javnom interesu Solina i svih okolnih mjesta te da je to izvor zarade ljudima koji su u ratno doba ostali kod kuće.⁸³

Namjesnik Attems u društvu ministra zajedničkih financija dr. Ernesta Körbera i pratnje posjetio je Solin 30. listopada 1915. Prošli su automobilom Putem rata koji je time otvoren za promet.⁸⁴

Nakon što su završeni, u svibnju 1916. kolaudirani su radovi zapadnoga dijela puta. U povjerenstvu su bili upravitelj Građevinskoga odsjeka Kotarskoga poglavarstva ing. Krunoslav Musanić i općinski inženjer i upravitelj Općinskoga građevinskog ureda Krstaš Machiedo. Pregledali su put i utvrdili da je širok i solidno izgrađen pa je zaključeno da se odmah može predati javnom prometu. Kolni ogranak je 10. srpnja prešao u vlasnost Općine koja ga je trebala održavati.⁸⁵ To se nije činilo pa se konzervator Bulić u više navrata obraćao Općinskom upraviteljstvu radi popravaka. Ipak je na sjednici 22. veljače 1917. odlučeno u tu svrhu pridonijeti 200 kruna. Uz čitav put su zasađene aloe, ali su ih djeca na putu do škole čerupala i oštećivala pa se konzervator žalio upravi pučke škole.⁸⁶

Došla je i 1917., a kolobrani nisu bili još postavljeni. Majstor Ivan Gašpić pok. Bože stalno je prekidao rad. Razmatralo se da bi se posao ustupio Mati Katiću Martinovu, zvanom Muslija, u njegovu kamenolomu koji se nalazio pored puta koji se uređivao, ali Katić je postavljao neprihvatljive uvjete. Bulić je raspolagao s novcem pa je nastojao da se taj posao ipak dovrši. Imao je i dva radnika, Andriju Boljata pok. Jure i Mihru Grubišića pok. Jure, koji su bili voljni raditi. Uvjet je bio da im se dade nešto hrane jer gladni nisu mogli obavljati onako težak posao. Poglavarstvo Splita, uz suglasnost policijske uprave, dalo je u siječnju Boljatu dozvolu za nabavu baruta za mine pa su tako radovi nastavljeni. U prvoj polovini 1918. završeni su na Putu rata pa se prešlo na istočni dio.⁸⁷

Vrijeme je prolazilo, došla je i 1918., a Gašpić još nije ispunio svoju obvezu. Bulić ga je u više navrata opominjao kako bi nakon nekoliko godina postavio kolobrane duž

puta kroz Starine kako se obvezao. Blokovi su izvađeni u kamenolomu, ali još nisu bili obrađeni pa su propadali. Na Bulićevu pritužbu Općinsko upraviteljstvo je naredilo majstoru da ih odmah dogotovi.⁸⁸

U kolovozu 1917. urušio se dio Puta mira na zemljištu Marina Pletikosića pok. Petra. Popravak nije odmah započeo jer se nije mogao naći barem jedan seljak vješt tom poslu, već se čekalo. Konačno je sredinom listopada počeo s radom jedan zidar s pomoćnikom, ali je zbog prologa oblaka, koji je u kratko vrijeme preplavio mnoge solinske putove, još više urušen dio Puta mira tako da nije bio prohodan za kola. Šteta je uklonjena Bulićevim zauzimanjem. On je molio i da se radnicima osigura više kruha, ali je to odbijeno uz obrazloženje kako nema ovlasti izdavati obilatiju količinu nego što je to propisano. Tijekom 1918. popravljao se put kroz Starine. O tome se opet brinuo Bulić. Da smanji trošak davao je nešto hrane radnicima i stavljao na raspolaganje kola i kočijaša uz malu naplatu.

Isto tako doprinos od 200 kruna koji je ranije dodijelila Općina Split za popravak putova iskorišten je za put koji spaja državnu cestu za Trogir sa željezničkom postajom kninske pruge. Taj je dio odavna bio bio u vrlo lošem stanju i pun rupa koje su uglavnom načinili teretni automobili tvornice cementa iz Majdana koja je obećala dati doprinos u novcu za radove. Nešto se uradilo koncem 1917. Put nije popravljen nego je samo nasut. To su 28. veljače 1918. ustvrdili upravitelj Općine dr. Sporn i općinski inženjer Burt koji su došli su u kontrolu.⁸⁹

PRESUŠENJE BLATA

Tlo uz ušće rijeke Jadro bilo je močvarno i malarično i ozbiljno je ugrožavalo zdravlje mještana. Tamo se zadržavala voda od listopada do srpnja. Stoga se materijalom iskopanim na gradskim bazilikama i Zapadnoj nekropoli početkom 20. stoljeća taj prostor nasipavao i presušivao te se stvarale nove obradive površine.⁹⁰

U razdoblju od 1905. do 1907. presušeno je Solinsko blato u površini od 160.000 četvornih metara na objema obalama rijeke Jadro i to od kamenoga mosta na cesti prema Splitu do željezničkoga mosta. Tako su barem tvorene u plodne livade. Radilo se na nekoliko mjesta na Jankovači – na raskrižju putova za Kaštela i Sinj – te nešto

83 AMS, arhiv, 1915, br. 84, Bulićev dopis grofu Attemsu od 12. srpnja.

84 AMS, arhiv, 1915, br. 70, Bulićev dopis Općinskom upraviteljstvu od 31. listopada.

85 AMS, arhiv, 1916, Kolaudacijski zapisnik od 10. srpnja; isto, br. 99, Bulićev dopis Općinskom upraviteljstvu od 20. srpnja.

86 AMS, arhiv, 1917, br. 40, dopis Ravnateljstvu muške pučke škole od 12. ožujka.

87 AMS, arhiv, 1917, br. 44, Bulićevi dopisi Građevnom odsjeku Poglavarstva i Općinskom upraviteljstvu od 20. ožujka, 22. ožujka i 12. lipnja.

88 AMS, arhiv, 1918, br. 38, dopisivanje Bulića i Općinskoga upraviteljstva od 10. ožujka i 28. travnja.

89 AMS, arhiv, 1917, br. 2, Bulićev dopis Općinskom upraviteljstvu od 14. svibnja; isto, 1918, br. 34, dopis Općinskom upraviteljstvu od 10. travnja.

90 F. Bulić 1916d, str. 83.

zapadnije na Aptovači i pred željezničkom stanicom. Da bi poboljšao zdravstvene prilike, a s druge strane ubrzao arheološka istraživanja, Bulić je predložio da se materijal s lokalitetâ koji su se iskapali u to vrijeme upotrijebi za nasipavanje. Kako se radilo o plodnoj zemlji, nove površine bile su pogodne za obrađivanje. U tu svrhu Arheološki muzej se 1912. obratio Općinskom upraviteljstvu Splita i Dalmatinskom namjesništvu za dozvolu nasipanja močvare na Jankovači te zamolio da se za to osiguraju sredstva. Bulić je nastojao da se te površine ustupe privatnicima u zamjenu za zemlje gdje su se trebala vršiti arheološka istraživanja. Time bi se izbjegli troškovi otkupa parcela. On se 1914. obratio nadležnim ustanovama, pa i Lučkom poglavarstvu u Splitu, da bi se suglasili s tim korisnim prijedlogom. Urgirao je i kod Namjesništva da se postupak pospješuje. U 1914. posušeno je skoro 4400 četvornih metara, a do sredine 1916. raspolagalo se s oko 4800 četvornih metara pred zapadnom željezničkom stanicom. Došla je i nova godina, a odluka nije donesena.⁹¹

Za radove na melioraciji na Jankovači bilo je potrebno skladište. Tamo je postojala stara baraka, sagrađena 1905., vlasništvo Lučkoga poglavarstva. Podigla ju je Pomorska vlada iz Trsta prigodom isušivanja Solinskoga blata. Bila je u lošem stanju i propadala je. Bulić je 1915. predložio da se ustupi njemu zajedno s alatom koji se tu čuvao. Daščara je u više navrata popravljana, ali bez većega uspjeha jer su daske istrulile. U zimi iduće godine provaljena je pa se njome služio kako je tko htio. Konačno je 5. veljače 1917. preuzeo čuvar solinskih iskopina. Ali početkom prosinca 1918. žestoka bura ju je jako oštetila. Seljaci su s barake odnijeli vrata i prozore, a nestao je i alat koji se u njoj nalazio. Bulić je odredio da se ostaci predaju Upravi pomorskih radova za građevni kotar Split. To je učinjeno 21. siječnja 1919.⁹²

Početkom 1916. Ministarstvo javnih poslova smatralo je da se dovršenje radova utanačenih kolaudacijskim zapisnikom uređenja rijeke od 17. ožujka 1914. može nastaviti tek nastupom normalnih prilika.⁹³ Međutim 1916. pružila se prilika da se za radove na lokaciji Pet mostova i drugim mjestima iskoriste ruski ratni zarobljenici, a iskopana zemlja upotrijebi za presušenje močvare na

Jankovači. Smatralo se da bi za te poslove trebalo 20-30 sposobnih ljudi. Moralo se krčiti tlo, ukrcavati materijal u vagone poljske željeznice te prevoziti i nasipavati. Općinsko upraviteljstvo pristalo je uz uvjet da se za svakog zaposlenog plati 4 krune za nabavu i pripremu hrane.

Radovi su počeli na ljeto. Trebalo je sanirati oko 10.000 četvornih metara močvare. Osim zarobljenika radili su i domaći ljudi. Unatoč brojnim problemima radovi su napredovali. Očekivala se i pomoć Dalmatinske vlade. Time bi se ukinulo zadnje leglo malarije u Solinu, ali smatralo se kako je nužno regulirati rijeku sve do izvora.⁹⁴ Muzej je za potrebe ishrane zarobljenika uredio kuhinju jer su se namirnice dobivale u naravi. Hranu i drva prevozili su iz Splita tri puta mjesečno. Sve to bio je veliko opterećenje za Arheološki muzej koji je troškove podmirivao iz državne dotacije za istraživanje Salone. Kako se nije moglo osigurati konačište u Solinu, Bulić je smatrao da bi se zarobljenici svako jutro mogli dovoziti iz Splita željeznicom, a popodne se vraćati u Split. Pošto su radovi u režiji države, očekivao je da Ravnateljstvo željezničkoga prometa to čini bez naplate. Muzej tome nije mogao pridonijeti jer su mu dotacije smanjene čak za trećinu.⁹⁵ Na Bulićevo traženje pomoći Namjesništvo nije odgovaralo pa je požurivao odgovor. Ministarstvo željeznica dopisom od 12. svibnja odobrilo je besplatan prijevoz, ali je unatoč tome odlučeno da se zarobljenici smjeste u Solinu. Općina je konačno pristala plaćati 3,50 kruna za hranu svakoga zarobljenika, a ostalo je otvoreno pitanje plaćanja najamnine kuće za njihovo stanovanje. Općinsko upraviteljstvo se izjasnilo da ne može plaćati najamninu ni osigurati krevete jer to nije zakonom predviđeno. Bulić je na tome ustrajao, smatrao je da je to ipak dužnost Općine jer su radovi na presušnju Jankovače bili od velikoga javnog interesa i koristi za Solin.⁹⁶

Radi smještaja zarobljenika jedan austrijski pukovnik obišao je 6. lipnja sve raspoložive kuće u Solinu. Izabrao je kuću Mate Katića Marinova koja se nalazila uz put koji je sa Sinjske ceste vodio u Salonu. Muzej je od vojnoga zapovjedništva prihvatio 29 ratnih zarobljenika koji su 17. srpnja 1916. stigli iz Vrlike, dok je jedan ostao u Sinju. Pratile su ih četiri vojnika.

91 AMS, arhiv, 1917, br. 46, Bulićev dopis Namjesništvu u Kninu od 12. ožujka.

92 AMS, arhiv, 1915, br. 72, Bulićev dopis Lučkom poglavarstvu u Splitu od 22. lipnja; isto, 1917, br. 87, Bulićev dopis građevnom povjereniku Izloženstva u Splitu Pomorske vlade od 12. srpnja; isto, 1918, br. 129, dopisivanje Arheološkoga muzeja i Uprave pomorskih radova.

93 AMS, arhiv, 1916, br. 78, dopis Dalmatinskoga namjesništva Arheološkom muzeju u Splitu od 29. svibnja.

94 *Presušenje dijela Solinskog blata materijalom arheoloških iskopina*, SD, 11. 1. 1916, str. 2.

95 AMS, arhiv, 1916, br. 49, Bulićevi dopisi Namjesništvu u Kninu od 18. travnja i 30. travnja; isto, br. 49, Bulićev dopis Prometnoj upravi državne željeznice u Splitu od 20. travnja.

96 AMS, arhiv, 1916, br. 128, Bulićev dopis od 10. listopada.

Slika 2

Ruski ratni zarobljenici na radovima u Saloni (M. Matijević – M. Domazet 2006, str.78)

Uspostavljena je i poljska željeznica pa su radovi na melioraciji počeli 19. srpnja. Država je napokon preuzela prehranu zarobljenika, ali Muzej im je morao davati dnevnice od 30 filira po čovjeku. Poslovi su dobro napredovali. Do konca listopada materijalom s lokaliteta Pet mostova nasuto je 1200 četvornih metara močvare na Jankovači u visini 35-95 centimetara.⁹⁷

Tijekom 1916. Muzej je iz svoje dotacije utrošio za hranu zarobljenicima 1418 kruna. Prevezeno je oko 1750 kubika zemlje i uređeno 2160 metara površine na Jankovači. Stoga se tražilo od državnih ustanova da i one preuzmu dio troškova. Za daljnje radove tražila se potpora Namjesništva, jer u suprotnom je dolazila u pitanje mogućnost njihova nastavka.⁹⁸

Radovi su nastavljeni i u 1917., ali uz poteškoće zbog nedostatka hrane. Zarobljenici su bili gladni. Nabavljeno je tek nešto brašna, a nešto su dostavljale vojničke vlasti pa su zarobljenici sami pekli kruh. Jeli su uglavnom posnu

juhu. Nije bilo ni šećera za čaj. Nedostajalo je zobi za konja koji je služio kod iskopina i donošenja hrane iz Splita. Pomorska vlada u Trstu, Zemaljski odbor u Zadru i Općina Split kasnili su s uplatama zamoljenih doprinosa za radove izvršene u prošloj godini. Također se i od ministarstava unutrašnjih poslova, poljoprivrede i željeznica očekivalo ukupno 2400 kruna. Općinsko upraviteljstvo ispunilo je svoju obvezu uplativši 580 kruna dok je Zemaljski odbor odbio sudjelovati u financiranju.⁹⁹

Muzej je dugo vremena uzdržavao zarobljenike. Ali kasnije je postavljen još i zahtjev da ih plaća kao svaki privatni poslodavac. Pošto Muzej to nije mogao prihvatiti, jer nije imao sredstava iz dotacije, 15. travnja 1917. vojne vlasti su, nakon devet mjeseci, povukle zarobljenike s radova u Solinu. Nađeno je ipak drugo rješenje. Uposleni su vojnici iz solinske posade, ali se to izjalovilo jer se ni njima nije mogla osigurati prehrana. Dio zarobljenika je poslan u Sinj, a neki u tvornicu cementa Majdan gdje su životarili.¹⁰⁰

97 AMS, arhiv, 1916, br. 92, Buličev dopis Općini od 8. srpnja; isto, br. 95, Buličev dopis Namjesništvu od 23. srpnja; isto, br. 96, odgovor Namjesništva od 3. rujna; isto, br. 123, dopis Namjesništvu od 12. rujna.

98 AMS, arhiv, 1916, br. 168, dopis Arheološkoga muzeja Namjesništvu od 10. prosinca.

99 AMS, arhiv, 1917, br. 33, dopisi Arheološkoga muzeja u Splitu od 26. veljače, 28. veljače i 22. svibnja.

100 AMS, arhiv, 1917, br. 59, Buličev dopis Dalmatinskom namjesništvu i Zemaljskom odboru u Zadru od 22. travnja.

Za dovršenje sanacije rijeke Jadro razmatralo se osnivanje posebne građevne zaklade. Međutim Ministarstvo javnih radova je u lipnju izjavilo da se takvom zahtjevu ne može udovoljiti iz razloga tehničke, upravne i pravne naravi. Naime osnova za sanaciju još nije bila izrađena, rasprava za izvođenje radova nije održana, a i imovinski odnosi bonificiranoga zemljišta nisu sređeni. Od 20. srpnja 1916. do 15. travnja 1917. uređeno je s ratnim zarobljenicima oko 3000 četvornih metara. Bulić je u tu svrhu utrošio više od 5500 kruna iz državne dotacije za muzejske svrhe pa je molio Namjesništvo, Zemaljski odbor u Zadru, Općinsko upraviteljstvo u Splitu, Pomorsku vladu u Trstu premještenu u Ljubljani da sudjeluju u pokriću troškova, ali nije naišao na razumijevanje. Osim toga trebalo je što prije riješiti pitanje ustupa zemljišta nasuta zemljanim materijalom iz iskopina kod zapadne željezničke stanice.¹⁰¹

ISTRAŽIVANJA SALONE

Do početka rata najvažnije zgrade antičke Salone već su bile istražene. Završena su četverogodišnja istraživanja istočno od *Porta Caesarea*. Do ljeta 1914. iskopana je površina od 300 četvornih metara.¹⁰² Istraživalo se i na amfiteatru. U svibnju je Stjepan Parać pok. Petra radio na svojem zemljištu istočno od amfiteatra te je našao kamene urne, dosta malih predmeta i ulomaka s natpisima. U srpnju i prvih dana kolovoza nastavljena su iskapanja u amfiteatru. Radilo se na sjevernom dijelu kod poljskoga puta. Izbijanjem rata radovi su prekinuti zbog nedostatka radnika koji su masovno pozvani u vojničku službu.¹⁰³ U novim prilikama došlo je do zastoja, ali se ipak kasnije nastavilo s radovima.

Koncem 1914. Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu odobrilo je za troškove Muzeja i iskopine 1000 kruna, prvenstveno za nabavu zemljišta gdje bi se izvodili radovi. Bulić je koncem godine pokušao istraživati na južnom dijelu Solina uzduž državne ceste. Nije se mogao sporazumjeti s vlasnikom Markom Draškovićem pok. Ivana. Platilo mu je pogođenu odštetu i podigao na državni trošak zid prema njegovoj zemlji. Došlo je do spora pa je do njegova okončanja sklopljena privremena pogodba o kupnji te čestice za dvije krune po četvornom metru. Ukupna

površina bila je 215 četvornih metara, a cijena 430 kruna.¹⁰⁴

Ivan Gašpić pok. Mate porušio je 1915. dio zidova utvrde Gradine koja se nalazi sjeveroistočno od kavane Gašpić. Stoga ga je Kotarsko poglavarstvo pozvalo na odgovornost jer su njezini zidovi bili vlasništvo erara. Česticu je, naime, kupila država od Frane Grubića pok. Šimuna u prosincu 1912. Gašpiću je naređeno da rupu u zidu ponovno zatvori kamenom usuho. On to nije učinio pa ga je konzervator pozvao na dogovor. Da bi riješio imovinsko-pravna pitanja Bulić je 30. rujna 1916. zatražio od Zemljišnog ureda u Splitu katastarske izvratke za čestice izvan utvrde i unutar nje i to tri čestice Frane Grubića Škombre pok. Šimuna, dvije čestice braće Martina, Ivana, Joze i Ante Gašpića u unutrašnjosti Gradine, dvije čestice Frane Grubića Škombre pok. Šimuna i dvije čestice Petra Grubića pok. Ivana istočno od Gradine. Pošto se u utvrdi nalaze ostaci crkvice iz srednjega vijeka, okolne terene, vlasništvo Ivana, Mate i Martina Gašpića, kupilo je 24. travnja 1917. društvo Bihać za 24.000 kruna.¹⁰⁵

Zbog rata su u kolovozu 1914. prekinuti radovi i na Zapadnoj nekropoli. Radilište je ostalo napušteno pune četiri godine. Tek u svibnju 1916. došlo je do novoga nalaza. Tada je Marko Drašković gradio potporni zid na svome zemljištu pa je tako otkrivena jedna nadsvođena grobnica s unutrašnjim oslikanim zidovima. Grobnica je već ranije bila oštećena i puna raznoga materijala.¹⁰⁶

Arheološki muzej je stalno radio na otkupu čestica od privatnika za potrebe istraživanja. Tako je 1916. država već bila u posjedu 78.000 četvornih metara i to na Zapadnoj nekropoli, u amfiteatru, Marusincu, suburbanoj nekropoli, teatru, termama i Gradini. Posebno su bile velike površine na Manastirinama i oko gradskih bazilika. Zemljišta koja još nisu bila istraživana, zasijana su pšenicom i djetelinom.¹⁰⁷

Na prostoru antičke Salone bilo je dosta kamenih gomila koje su nabacivali težaci raščišćavanjem svojih parcela. Neke od njih su uklonjene zbog raznih potreba pa je čitav okoliš dobivao drukčiji izgled. Tako je 1916. Građevinskom odsjeku Kotarskoga poglavarstva trebao kamen za pravljenje tucanika za posipanje cesta. Arheološki muzej imao je na raspolaganju više gomila na državnim

101 AMS, arhiv, 1917, br. 93, Bulićevi dopisi državnim ustanovama i Općini Split; isto, br. 126, Bulićev dopis Namjesništvu od 20. rujna.

102 F. Bulić 1916b, str. 69.

103 F. Bulić 1916c, str. 28; F. Bulić 1916f, str. 60; *U Solinu*, NJ, 9. 8. 1915, str. 2.

104 AMS, arhiv, 1914, br. 202, Privremena kupoprodajna pogodba od 3. studenoga.

105 AMS, arhiv, 1915, br. 14, Bulićev dopis Ivanu Gašpiću od 12. veljače; isto, 1916, br. 134, dopis Zemljišničkom uredu od 30. rujna.

106 F. Bulić 1916d.

107 AMS, arhiv, 1916, br. 80, spisi od 2. srpnja.

česticama. Ponuđene su uz uvjet da mu se pripomogne u istraživanju, jer su dotacije bile male. Takve veće gomile bile su uz cestu kod *Porta Andetria*, istočno od gradskih bazilika, kod teatra i sjeverno od zidina kod nekropole, a sve blizu putova. Dana 29. srpnja Bulić je s ing. Krunoslavom Musanićem bio u Solinu i dogovorili su otkup 200 kubnih metara kamenja uz cijenu od 4 krune za kubik. Uvjet je bio da se materijal pripremi na raskrižju triju državnih cesta kod kamenoga mosta na rijeci. Bulić je dao prenijeti kamenje na dogovoreno mjesto. Ukupno je do konca rujna 1917. preneseno 168 kubika za što je Građevinski odsjek Poglavarstva platio 400 kruna. Bilo je dogovoreno 5 kruna po kubiku, ali kako se u to vrijeme plaćalo kola i do 60 kruna na dan, a u jematvi i do 100, to nije bilo dovoljno. Tražilo se da se povisi na 8 kruna. Bulić je nudio još dosta kamenoga materijala s gomila. Do sredine listopada isporučen je 171 kubik.¹⁰⁸

Na zapadnom kraju amfiteatra bile su tri manje kuće koje su smetale arheološkim istraživanjima. Bulić je 1916. pokrenuo postupak za njihovo rušenje. Pozvao je 9. studenoga na dogovor vlasnike Matu Grubića pok. Grge, Stipana Draškovića pok. Stipe i Duju Barišića. Prva dvojica su tražila da im se u zamjenu za postojeće izgrade nove zgrade, dok je treći svoju želio prodati.¹⁰⁹

Uprava rudokopa boksita u Drnišu obratila se 17. veljače 1917. Arheološkom muzeju s molbom da joj unajmi ili proda tračnice industrijske željeznice kojom se ranije odvozila zemlja s arheoloških radilišta. Bilo je potrebno 300 metara tračnica radi prijevoza sirovine za proizvodnju aluminijske, kovine važne za ratne potrebe. Od 1. ožujka unajmljeno je 290 metara dvostrukih tračnica, 80 vagona te drugi pribor uz mjesečnu odštetu od 50 kruna. Vagoni su bili u lošem stanju pa ih je trebalo popraviti. Rudnik je postrojenja koristio do 1. rujna, ali je najam plaćen sve do kraja godine.¹¹⁰

Uređene površine u Salonu često su oštećivane. Bulić je sumnjao da to uglavnom rade školska djeca koja su tuda prolazila. Čupali su nasade i oštećivali natpise na novom putu. Razbijali su i stakla koja su postavljena iznad mozaika u gradskoj bazilici, rušili zidove, a domaće životinje ulazile su na sveta mjesta. Bulić je preporučio župnom uredu da se prilikom propovijedi ukaže na potrebu

čuvanja starih spomenika. On je ulagao velike napore da oplemeni prostore stare Salone. Namjeravao je posaditi stabla maslina oko ostataka starih građevina. U tu svrhu zatražio je od Marka Marčića, učitelja poljodjelstva u Splitu, da mu iz državnoga rasadnika dostavi 20 navrnutih mladica.¹¹¹

Nasadi su se tijekom iduće godine i dalje svakodnevno uništavali. Agavama je trgano lišće, a stabljike su se gulile i bacale. To je bila već četvrta godina da je Bulić sadio agave, ružmarin i lavandu uzduž cijeloga Puta rata i Puta mira, ali bez većega uspjeha. Ta oštećenja opazila je 7. prosinca 1918. i posada podmornice (sedam časnika i 20 mornara) koja je posjetila iskopine. Konzervator se obraćao svim nadležnim ustanovama da se to spriječi.¹¹²

Događale su se i krađe na arheološkim nalazištima. Tako su u veljači i sljedećih mjeseci 1918. odneseni komadi olovnih cijevi iz krstionice. To su vjerojatno činili lovci. Oštećeni su i neki sarkofazi u nekropoli na suburbiju kako bi se iz njih uzelo olovo kojem su bile zalivene brončane spone koje su držale raspuknute sarkofage. Bulić je u više navrata tražio od Poglavarstva da se krivci pronađu i kazne. Ali to se činilo dosta površno. Stoga se obratio i Državnom odvjetništvu.¹¹³

Neki starinski predmeti iz iskopina bili su pozajmljeni vojničkom domu u Solinu. Radilo se o šest predmeta. Među njima jedan kapitel koji je uzet s juga Simferijeve bazilike, jedna posudica i amfora. Bulić je u siječnju 1918. tražio od zapovjedništva pješačke kumpanije 4/ VII/37 da ih vrati. Sve je ubrzo uređeno. Predmete je primio Ante Žižić, čuvar iskopina u Solinu.¹¹⁴

Tijekom 1918. pripremala se gradnja industrijske željeznice za potrebe Društva za cement Split u Majdanu. U tu svrhu osnovano je mješovito povjerenstvo za obilazak terena i razvlaštenje. Po priopćenju iz Kotarskoga poglavarstva pri Dalmatinskom namjesništvu kolosijek bi trebao ići uzduž postojeće željeznice, s njezine sjeverne strane. Rasprava je održana 22. veljače 1918. Obzirom da je u blizini projektirane trase kod Jurićevih (Čučinih) kuća u vrijeme gradnje vodovoda za Vranjic otkriveno više rano-kršćanskih grobova, tražilo se da se sačuvaju stari predmeti ako se naiđe na njih.¹¹⁵

108 AMS, arhiv, 1916, br. 58, Bulićev dopis Kotarskom poglavarstvu od 20. travnja; isto, 1917, br. 136, Bulićev dopis Kotarskom poglavarstvu od 10. listopada.

109 AMS, arhiv, 1916, br. 152 i 153, izvještaj vlasnika kuća na amfiteatru od 9. studenoga.

110 AMS, arhiv, 1917, br. 71.

111 AMS, arhiv, 1917, br. 153, dopis M. Marčiću od 30. studenoga.

112 AMS, arhiv, 1918, br. 26, Bulićevi dopisi Ravnateljstvu muške pučke škole u Solinu, Župnom uredu i Kotarskom školskom vijeću iz veljače.

113 AMS, arhiv, 1917, br. 134, Bulićev dopis ravnatelju muške pučke škole od 8. listopada; isto, 1918, br. 27, Bulićev dopis Državnom odvjetništvu u Splitu iz lipnja i studenoga.

114 AMS, arhiv, 1918, br. 6, dopis zapovjedništva 4. obalne pješačke kumpanije Buliću od 14. siječnja.

115 AMS, arhiv, 1918, br. 28, Bulićev dopis Luji Benkoviću od 21. veljače.

ZAKLJUČAK

Iako je Dalmacija, a s njom i Solin, bila udaljena od neposrednih ratnih operacija ipak se opće previranje u Europi bitno odrazilo na ustaljeni život stanovnika. Iznenada se sve promijenilo, uz ograničenja, nova pravila, odricanja i patnje. Kako je vrijeme odmicalo, život običnih ljudi se pogoršavao. Mladići su odlazili na ratišta i stradavali su u sukobima. Nedostajalo je radno sposobnih muškaraca za obrađivanje polja. Ipak u svim nevoljama olakšavajuća okolnost je bila to što se radilo o manjoj seoskoj skupini u kojoj su se stanovnici uglavnom bavili poljodjelstvom, a to je ublažavalo glad od čega su naročito patile veće gradske

sredine. Izraženo je i međusobno pomaganje. Uza svu strogost izvanrednoga stanja pokrajinske vlasti nastojale su u granicama mogućnosti pomoći. U teškim godinama gladi i stradanja nastojanja konzervatora don Frane Bulića bila su uza sve prepreke važna i uspješna. Na spretan način spojio je arheološka istraživanja antičke Salone i poboljšanje životnih prilika u Solinu. Bio je glavni pokretač javnih radova. U tu svrhu primijenio je sva raspoloživa sredstva i načine. Vrlo uporan, domišljat i stalnim pritiskom na vlasti uspijevao je osigurati novčane subvencije od pokrajinske i općinske uprave te stručnjake. Sve to omogućilo je također zaradu i poboljšanje prehrane brojnim obiteljima.

Kratice

BASD	= Bullettino di archeologia e storia dalmata
NJ	= Naše jedinstvo, Split
ND	= Novo doba, Split
SD	= Smotra dalmatinska, Zadar

Literatura

- F. Bulić 1916a   Frane Bulić, *Appendice all' articolo »Escavi nell' anfiteatro romano a Salona« ecc. ad p. 3-48*, BASD XXXVII/1914, Spalato 1916, 142-149.
- F. Bulić 1916b   Frane Bulić, *Escavi ad Est della Porta Caesarea a Salona nei cosiddetti Cique Ponti (Pet Mostova)*, BASD XXXVII/1914, Spalato 1916, 68-79.
- F. Bulić 1916c   Frane Bulić, *Escavi dell' anfiteatro romano di Salona negli anni 1909-12 e 1913-14*, BASD XXXVII/1914, Spalato 1916, 3-48.
- F. Bulić 1916d   Frane Bulić, *Escavi nella necropola antica pagana di Salona detta Hortus Metradori nell' a. 1911 e nell. a. 1914*, BASD XXXVII/1914, Spalato 1916, 83-94.
- F. Bulić 1916e   Frane Bulić, *Iscrizioni trovate lungo le mura perimetrali Nord dell' antica Salona*, BASD XXXVII/1914, Spalato 1916, 49-59.
- F. Bulić 1916f   Frane Bulić, *Trovamenti antichi ad Est dell' anfiteatro a Salona*, BASD XXXVII/1914, Spalato 1916, 60-67.
- F. Bulić 1922a   Frane Bulić, *Escavi nell' anfiteatro romano a Salona negli anni 1915-1917*, BASD XL-XLII/1917-1919, Split 1922, 81-98.
- F. Bulić 1922b   Frane Bulić, *Escavi nella necropoli pagana di Salona detta Hortus Metrodori nell' a. 1916*, BASD XL-XLII/1917-1919, Split 1922, 98-101.

- F. Bulić 1923 Frane Bulić, *Escavi ad Est della Porta Caesarea a Salona presso i cosiddetti Cinque Ponti (kod Pet Mostova), negli anni 1916 e 1917*, BASD XL/1922, Split 1923, 3-13.
- M. Matijević – M. Domazet 2006 Marko Matijević – Mladen Domazet, *Solinska svakodnevica u osvit novoga doba*, Split 2006.
- S. Piplović 1998 Stanko Piplović, *Geodetski premjer arheološkog područja Solina početkom 20. stoljeća*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 87-89/1994-1996, Split 1998.

Summary

Stanko Piplović

Solin at the Time of the First World War

Key words: First World War, everyday life, public works, land improvement, monument researches

The assassination of the heir to the Austro-Hungarian throne, Franz Ferdinand, in Sarajevo on 28 June 1914, marked the beginning of an immense human tragedy. A month later the war was declared to Serbia, gradually joined by numerous states. At that time, Dalmatia was a special, but also distant and poor district of the Habsburg Monarchy. Notwithstanding the tensions between the opposed world powers, the war took the common people by surprise. This event surprised Solin, then a village in the vicinity of the town of Split, same as the people in the entire district. Under the state propaganda, the combat was believed to be a short one. Young men responded to the public mobilisation singing and in processions. People in the villages on their way welcomed and entertained them cheerfully. To cover the great costs of the state of emergency, the state required large funds, wherefore bonds were issued every year. The people of Solin too joined buying the bonds in great numbers.

Although a small community, quite far from the areas where the war was fought, Solin experienced hard times of shortages and demise of their sons who fought on fronts all over Europe. The overall global situation reflected to its inhabitants' settled lives. As the time passed by, the situation further worsened, with restrictions of freedoms, new rules, sacrifices and suffering. The numbers of the casualties are unknown since the reports were incomplete and arriving with great delays. Lacking was the workforce to work in the fields. In order to improve the situation slightly, school children were engaged in family works. Yet, in spite of all the troubles, the situation was made easier by this being a small rural community, where the people mostly dealt with agriculture, which lessened the hunger, of which mostly suffered larger urban communities. Women made some earnings by selling milk in Split. In order to enhance this activity, the Perfect Dairy (*Uzorna mljekara*) was established. Solidarity was also exercised through mutual help. Established was a soup kitchen for the destitute. A large contribution was made by the Red Cross local committee by collecting money for the poor. Women registered as nurses in case of need.

In spite of severity of the situation, the district authorities made efforts to help within the limits of their abilities. In 1915, Solin was visited by the general Stjepan Sarkotić and the Dalmatian governor, Marius Attems. Industry came to halt. Cement production was stopped. Work in the Majdan cement factory was controlled by the military. Of particular help was the Village Mutual Funds (*Seoska blagajna*) that lent money at low interests, and

stood out in charity activities. As the war dragged on, the situation worsened. Food was short. The worsened hygienic conditions resulted in spreading of typhoid and measles.

In the hard years of famine and suffering, the efforts of the conservator, Frane Bulić, in spite of all the obstacles, were successful. In an adroit way, he connected archaeological researches of Salona and life improvements in Solin. He was the main initiator of public works. To this end he applied all the funds and means available. Very persistent and resourceful, by putting pressure on the authorities, he obtained subsidies from the district and the municipal authorities and also experts. All this also enabled earnings and nourishment improvements to the numerous destitute families.

Through the locality of Starine, a road was arranged and built, that connected the road to Sinj with the one to Trogir. The works started before the war, to have continued after it as well. This was an attempt to provide the workers with some earnings to feed their families with. But the works went on with stoppages due to lacking of funds.

In the beginning, archaeological researches of remains of the Roman Salona came to a stop, to be continued with engagement of Russian prisoners of war. The works mainly went on at the Amphitheatre, the Western Necropolis and the Five Bridges (*Pet mostova*) locality.